

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Особливості часової перспективи внутрішньо переміщених осіб
молодого віку з різними типами організації життєстійкості

Студентки 2 курсу групи ЗПС-62 другого
(магістерського) рівня вищої освіти освітньо-
професійної програми «Психологія» за
спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ

Єпішевої Н.О.

Керівник: к. психол. н., доц. ЗВО
Зотова Л.М.

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____
Кількість балів: _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ	6
1.1. Визначення поняття часової перспективи у психології.....	6
1.2. Феномен життєстійкості як психологічна категорія	12
1.3. Психологічні особливості особистості в умовах внутрішнього переміщення.....	18
Висновки до розділу І	22
РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ	24
2.1. Мета, завдання, гіпотеза, характеристика вибірки	24
2.1. Методи дослідження	25
Висновки до розділу ІІ.....	30
РОЗДІЛ ІІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ	32
3.1. Результати дослідження часової перспективи внутрішньо переміщених осіб	32
3.2. Дослідження життєстійкості ВПО молодого віку. Виділення типів організації життєстійкості по вибірці	38
3.3. Порівняльний аналіз показників часової перспективи у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості	41
Висновки до розділу ІІІ	45
ВИСНОВКИ.....	47
Література	49

Вступ

Актуальність. Феномен спотворення сприйняття часу має давню історію наукового осмислення, коріння якої сягають ще античної доби. Втім, систематичне його дослідження набуло активного розвитку після того, як Л. Франк у 1939 році вперше описав феномен часової перспективи. Подальші наукові розвідки переконливо довели, що індивідуальне бачення власного життєвого часу є динамічним утворенням, здатним суттєво змінюватися під впливом зовнішніх обставин. Зокрема, у стресогенних чи загрозливих ситуаціях часові уявлення особистості часто набувають ознак звуження, нестабільності та фрагментарності.

Сучасна соціальна реальність України відзначається наявністю численних несприятливих умов, спричинених триваючими повномасштабними воєнними діями, що тривають уже четвертий рік. Особливого значення у цьому контексті набуває проблема внутрішнього переміщення, коли велика кількість громадян була змушена залишити рідні домівки й адаптуватися до нових середовищ проживання. Емпіричні дані свідчать про виразний негативний вплив таких обставин на психічний стан людини, включно з особливостями формування її часової перспективи, що втрачає цілісність і прогнозованість.

У зв'язку з цим постає необхідність пошуку внутрішніх психологічних чинників, здатних зменшувати руйнівний вплив ситуації вимушеного переміщення на часову свідомість людини. Це завдання є особливо важливим щодо молодіжної вікової групи, оскільки саме юність є періодом активного самоствердження та життєвого планування, і спотворення часової перспективи може істотно ускладнити процес особистісного становлення.

Одним із потенційних ресурсів психологічного відновлення в подібних умовах доцільно розглядати життєстійкість. Дослідження українських науковців (С. Б. Кузікової, Т. І. Щербак, Г. К. Юрчинської, О. В. Круцюк, І. В. Кряжа та ін.) свідчать про тісний зв'язок цього феномену з адаптивністю, самоефективністю,

психологічним благополуччям та іншими характеристиками, що забезпечують позитивне ставлення до власного майбутнього.

Відтак у межах нашого дослідження передбачається з'ясувати, які саме варіанти структури життестійкості або окремі її типи можуть мінімізувати негативний вплив ситуації внутрішнього переміщення на сприйняття особистістю власної часової перспективи.

Мета дослідження: дослідити особливості часової перспективи внутрішньо переміщених осіб молодого віку з різними типами організації життестійкості.

Об'єкт дослідження: життестійкість як регулятор часової перспективи особистості.

Предмет дослідження: часова перспектива внутрішньо переміщених осіб молодого віку з різними типами організації життестійкості.

Завдання: 1) Здійснити теоретичний аналіз проблеми часової перспективи внутрішньо переміщених осіб з різними типами організації життестійкості.

2) Вивчити сприйняття часової перспективи внутрішньо переміщеними особами молодого віку.

3) Виділити типи організації життестійкості внутрішньо переміщених осіб молодого віку.

4) Провести порівняльний аналіз показників сприйняття часової перспективи внутрішньо переміщених осіб молодого віку з різними типами організації життестійкості.

Гіпотеза: у внутрішньо переміщених осіб молодого віку, у яких виявляються високо виразними одночасно усі складові життестійкості, - а саме залученість, контроль та прийняття ризику, проявлятиметься достовірно нижчий рівень сприйняття минулого у негативному світлі, а також – значущо вищий рівень позитивності сприйняття сьогодення і виразніша орієнтація на майбутнє, ніж в осіб з іншими типами організації життестійкості.

Методики. Для дослідження часової перспективи: Шкала часової перспективи Зімбардо, Багатовимірна шкала майбутнього Кластера, та Тест

часових установок Нюттена. Для дослідження життєстійкості – Тест життєстійкості С. Мадді.

Методи математичної обробки даних:

- Описові статистики (для визначення міри виразності показників часової перспективи та життєстійкості);
- Кластерний аналіз (для розподілу досліджуваних на групи з різними типами організації життєстійкості);
- Метод Краскелла-Уолліса для порівняння незалежних вибірок (виділених кластерів).

Обчислення здійснювалися за допомогою програмного забезпечення SPSS.

Вибірка. У дослідження були залучені учасники, що є внутрішньо переміщеними особами, які перебувають у періоді молодого віку, - тобто, у віці 20-25 років (згідно періодизації Е. Еріксона), - середній вік: $22,8 \pm 1,33$. Загальний обсяг вибірки – 64 особи (36 жінок і 28 чоловіків).

Дані досліджувані були внутрішньо переміщені з прифронтових зон до таких областей, як Харківська, Полтавська, Кіровоградська, Вінницька та Івано-Франківська.

Збір даних здійснювався за допомогою Google-forms.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

1.1. Визначення поняття часової перспективи у психології

Поглиблений інтерес учених до феномена часової перспективи зазвичай пов'язують із дослідженнями К. Левіна, здійсненими у першій половині ХХ століття, коли наукове співтовариство дедалі активніше критикувало радикальний біхевіоризм, який до 1920-х років зберігав надзвичайну популярність. Левін підтримав цю критику, наголосивши, що поведінку людини неможливо пояснити лише через реакцію на зовнішні стимули. Учений обґрунтував потребу розширення традиційної схеми «стимул – реакція» у бік внутрішніх психологічних структур і включення в аналіз часових параметрів [76]. Він указував, що дії індивіда значною мірою детермінуються не лише попереднім досвідом, а й орієнтацією на майбутнє, тож минуле й прийдешнє формують специфіку його відповідей на зовнішні впливи.

У цьому контексті Левін увів поняття часової перспективи – сукупності уявлень і оцінок людини щодо минулого, теперішнього й майбутнього, які окреслюють межі її «психологічного поля». Вивчаючи дане явище, він виявив низку закономірностей. Зокрема, часовий горизонт особистості змінюється зі зростанням: дорослішаючи, людина дедалі краще усвідомлює віддалені події минулого, здатна здійснювати тривале планування, а її перспектива поступово стає реалістичнішою, оскільки відбувається чіткіше розмежування фантазійного та об'єктивного.

Ідею когнітивної природи часової перспективи поділяв і У. Джеймс [73]. Учений уважав, що уявлення про себе в часі формується на основі знань про минуле й образів майбутнього, інтегрованих у поточному моменті існування. Саме ця інтеграція створює безперервний особистісний потік життя, який, хоча й

обмежений індивідуальною свідомістю, має нескінченний характер у суб'єктивному вимірі.

В. Франкл трактував часову перспективу як результат суб'єктивної інтерпретації подій минулого, теперішнього й майбутнього [68]. На його думку, така інтерпретація зумовлена системою ціннісних орієнтацій, що визначають специфіку особистісного часу. Отже, саме цінності виступають базовим джерелом конструювання індивідуальної часової перспективи та змісту переживань, пов'язаних із різними часовими площинами.

На думку Л. Френка, існування часової перспективи регулюється двома фундаментальними закономірностями [67]. Перший із них – закон взаємозалежності минулого, теперішнього й майбутнього. Учений наголошував, що у часовому вимірі людини взаємовплив здійснюється не лише в напрямку «минуле → майбутнє», а й у зворотному: очікування майбутнього можуть змінювати сприйняття теперішнього та переосмислювати події минулого. Відтак часову перспективу слід розуміти як суб'єктивне явище, у якому кожна з темпоральних зон постійно взаємодіє з іншими. Ця ідея лягла в основу футурогенної теорії пам'яті Г. К. Середи [72], за якою особливості актуальних мнемічних процесів і способи звернення до минулого досвіду визначаються інтенційними спрямуваннями людини в майбутнє.

Другий закон, визначений Френком, підкреслює соціокультурну зумовленість часової перспективи. Учений зазначав, що уявлення про час, його перебіг, можливості планування чи звернення до минулого не можуть бути поза контекстом культури й соціального середовища, оскільки саме вони задають рамки, норми та доцільність часових уявлень людини.

К. Ленінгс вважав, що часову перспективу формує поєднання когнітивних та емоційних процесів, які виникають у ході життєдіяльності [75]. За цією концепцією, людина, просуваючись крізь власну «часову вісь», отримує емоційні сигнали, котрі створюють систему почуттєвих оцінок щодо минулого, теперішнього та майбутнього. Когнітивні ж процеси забезпечують осмислення

цих емоційних переживань і формують орієнтацію особистості у темпоральному просторі.

Дж. Хурнет запропонував двокомпонентну модель побудови часової перспективи, у якій ключову роль відіграють когнітивний і поведінковий компоненти [71]. Взаємодія цих елементів, на його думку, визначає п'ятирівневу структуру організації часової перспективи. Найнижчий рівень становить реальна поведінка, через яку особистість безпосередньо взаємодіє з темпоральними зонами. Наступний – позаособистісний зміст, що відображає ставлення людини до часу крізь призму історичних і соціальних процесів. Третій рівень – особистісно-динамічний, який охоплює бажання, плани й очікування, пов'язані з минулим і майбутнім. Четвертий – когнітивний зміст, тобто система знань про події, які відбулися, тривають чи очікуються. Найвищий рівень – фантазійний, де уява створює можливі сценарії розвитку життя та формує образи майбутніх подій.

На відміну від попередніх дослідників, П. Фресс заперечував лінійну, одновимірну природу часової перспективи [66]. Він стверджував, що цей феномен має багатовимірний характер і може бути описаний поняттям «часового кругозору». Людина, за його словами, здатна орієнтуватися не лише в напрямку «минуле – теперішнє – майбутнє», а й у будь-яких інших площинах, залежно від особистісного досвіду й світогляду. Фресс наводив ілюстративні вислови на зразок «живе минулим», «не думає про майбутнє», «живе одним днем», підкреслюючи сталість і смислову насиченість цих мовних формул як свідчення різних способів переживання часу.

Значний внесок у розвиток уявлень про часову перспективу здійснив Ж. Нюттен, який розробив мотиваційний підхід до її розуміння [81]. Дослідник наголошував, що вирішальним чинником є не сам час, а події, які наповнюють його змістом і стимулюють активність особистості. Саме мотивація, спрямована на досягнення певних цілей, визначає межі, протяжність і насиченість часової перспективи. Залежно від сили та характеру мотивації людина самотійно встановлює «кордони» свого минулого, теперішнього та майбутнього. Те, що втратило актуальність і не підтримується мотиваційно, переміщується у сферу

минулого, навіть якщо подія триває у фізичній реальності. Навпаки, звернення до значущого минулого досвіду може зробити його активним і в сучасності, і в майбутньому, а відтерміновані цілі розглядаються як результати теперішньої діяльності, спроектовані вперед.

На основі цих положень Ж. Нюттен створив теоретичну модель часової перспективи, що містить три основні компоненти: по-перше, часові установки – вони відображають емоційне ставлення людини до різних часових зон, визначаючи, наскільки позитивним чи негативним є її сприйняття минулого, теперішнього або майбутнього. По-друге, часова орієнтація – характеризує поведінкову активність особистості з урахуванням часових факторів, тобто показує, як людина організовує свою діяльність у контексті часу. Та, по-третє, власне часова перспектива – система уявлень про взаємозв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім, яку людина усвідомлює зі своєї теперішньої позиції.

Нюттен проводив аналогію між часовою та фізичною перспективами. Так само як у просторі ми сприймаємо об'єкти менш чітко, коли вони віддалені, так і в часі далекі цілі постають узагальненими, мало структурованими. Натомість події, що наближаються у часі, стають конкретнішими, зрозумілішими й легшими для реалізації.

Дослідник також увів поняття нормальної часової перспективи, під якою розумів гармонійне співвіднесення людиною подій свого життя з реальним часом їхнього виникнення. Нормальна перспектива передбачає наявність чітких «часових маркерів» – орієнтирів, які допомагають особистості оцінювати власний шлях і коригувати поведінку у теперішньому.

Разом із В. Ленсом Нюттен підкреслював, що темпоральні зони часової перспективи не є однорідними [82]. Майбутнє, на їхню думку, має два складники: динамічний, який відображає процеси цілепокладання, і когнітивний, пов'язаний із прогнозуванням і моделюванням майбутніх подій. Аналогічна двоїстість властива й для минулого та теперішнього, тільки з акцентом не на передбачення, а на аналіз і тлумачення вже наявних фактів. Такий підхід дозволив авторам описати часову перспективу як багатовимірну структуру, у якій мотиваційні,

когнітивні та емоційні компоненти постійно взаємодіють, формуючи цілісне відчуття життєвого часу.

На думку Т. Гісме, часова перспектива є органічною властивістю особистості, яка формується в процесі осмислення минулого, аналізу теперішнього та прогнозування майбутнього [70]. Учена розглядала ці три компоненти як ключові механізми, що забезпечують структурованість і впорядкованість життєвого часу людини. Саме завдяки взаємодії ретроспективного, актуального та проспективного аспектів індивід набуває цілісного відчуття власної життєвої траєкторії.

Одним із найвідоміших дослідників часової перспективи став Ф. Зімбардо, який зробив вирішальний внесок у систематизацію знань про цей феномен [90]. Учений уперше запропонував тривимірну модель пояснення його природи, де інтегруються емоційна, когнітивна й соціальна складові людського функціонування. Зімбардо виходив із припущення, що ставлення людини до часу безпосередньо впливає на її емоційний стан, тип соціальної взаємодії та спосіб мислення, а отже, часова перспектива є фундаментальним елементом особистісної організації.

На основі широкомасштабних емпіричних досліджень учений розробив модель часової перспективи, яка на сьогодні вважається найповнішою [90]. Вона охоплює п'ять основних складових: Позитивне минуле – тепле, ностальгічне прийняття власного досвіду та спогадів. Негативне минуле – відчуження або неприйняття минулих подій. Фаталістичне теперішнє – переконання у власній безсилості змінити поточні обставини. Гедоністичне теперішнє – орієнтація на миттєве задоволення, без урахування довгострокових наслідків. Майбутнє – спрямованість на перспективу, планування, самоконтроль і досягнення цілей.

Зімбардо наголошував, що виділення протилежних конструктів (наприклад, позитивного та негативного минулого) є методологічно виправданим, адже вони не становлять двох полюсів однієї шкали. Людина може водночас ностальгічно згадувати певні епізоди минулого, але емоційно сприймати їх як

болісні або травматичні; або, навпаки, – усвідомлювати негативний досвід як цінний і такий, що сприяв розвитку.

Концепція Зімбардо стала базовою для більшості сучасних досліджень часової перспективи. На її основі вітчизняний науковець В. В. Плохих довів, що часові орієнтації пов'язані з механізмами психологічного захисту [83; 84], стратегіями подолання труднощів і рівнем позитивності особистісного функціонування [39].

Подальші дослідження, проведені К. Поворозник, показали, що характер часової перспективи значною мірою визначається рівнем життєстійкості та здатністю особистості до життєтворчості [40]. Авторка підкреслювала, що усвідомлення часових меж і вміння їх переосмислювати забезпечує психологічну зрілість і гнучкість.

Роботи Л. М. Яворовської та Т. І. Коноплянко підтвердили, що завершена, гармонійна часова перспектива формується лише після юнацького віку [61]. До цього періоду вона характеризується нечіткістю та низьким рівнем структурованості, що зумовлено тривалістю становлення особистісної ідентичності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що часова перспектива – це складна система уявлень людини про власне минуле, теперішнє та майбутнє, яка формується завдяки когнітивному осмисленню подій, що розташовані в часовому просторі. Вона визначає не лише спосіб організації життєвого досвіду, але й характер ставлення до себе, до інших і до світу загалом. Її ключова відмінність від об'єктивного плину часу полягає в суб'єктивності: події, що відбулися, можуть сприйматися як належні до різних часових площин, а сама перспектива здатна змінюватися залежно від контексту, ситуації та внутрішніх станів особистості. Саме ця мінливість і багатовимірність робить часову перспективу одним із найскладніших і водночас найважливіших конструктів сучасної психологічної науки.

1.2. Феномен життєстійкості як психологічна категорія

У межах життєвої психології поняття стійкості, життєвої стійкості та життєстійкості посідають помітне місце, оскільки саме вони відображають здатність людини витримувати вплив несприятливих обставин, відновлюватися після них і продовжувати рух уперед, зберігаючи віру в майбутнє. У повсякденному розумінні цей феномен асоціюється з умінням не втрачати внутрішньої рівноваги під тиском труднощів і демонструвати психологічну гнучкість у ситуаціях життєвих випробувань. Водночас у науковій площині це поняття набуло більш чіткого, концептуалізованого змісту. Його наукове осмислення розпочалося завдяки роботам С. Мадді [78], який першим звернувся до проблематики життєстійкості в контексті емпіричних досліджень.

Вивчаючи реакції людей на складні життєві події, С. Мадді звернув увагу на істотні міжіндивідуальні відмінності у способах реагування на стресогенні чинники [79]. Зокрема, було виявлено, що частина людей у ситуаціях підвищеного напруження здатна мобілізувати внутрішні ресурси, активізувати діяльність і скеровувати зусилля на подолання труднощів. Інші ж, навпаки, схильні до пригніченості, апатії, уникнення активних дій і прагнення повернути попередню стабільність будь-якою ціною. Виявлений параметр, що зумовлює різницю у таких формах поведінки, С. Мадді назвав життєстійкістю – особистісною характеристикою, тісно пов'язаною з ефективністю самореалізації, вмотивованістю до подолання кризових ситуацій і психологічною живучістю.

Формування цього конструкта спиралося на авторську теорію особистості дослідника, відому як теорія активації [78]. В її основі лежить ідея узгодженості або, навпаки, невідповідності між звичними для індивіда рівнями психічної активності, що склалися внаслідок попереднього досвіду, та тими, яких вимагає конкретна актуальна ситуація. Високий ступінь узгодженості цих параметрів, на думку С. Мадді, забезпечує гармонійне функціонування системи і, відповідно, високу життєстійкість. Якщо ж між ними виникає виражений дисбаланс, життєстійкість виявляється порушеною і не забезпечує належного рівня адаптивності.

Важливо підкреслити, що С. Мадді не лише запровадив поняття життестійкості як нового цілісного психологічного утворення, а й визначив її не як стабільну особистісну рису, а як систему переконань, що зумовлює здатність індивіда долати труднощі [78]. У його концепції життестійкість постає як механізм адаптації, головна функція якого полягає у створенні готовності до конструктивного переосмислення поведінки та ефективної перебудови життєвої стратегії в умовах різкої або непередбачуваної зміни життєвих обставин.

Згідно з трьохкомпонентною моделлю, запропонованою С. Мадді [79], життестійкість становить собою інтегральний конструкт, до складу якого входять три взаємопов'язані складові – залученість, контроль і прийняття ризику. Перша з них, залученість, відображає ставлення людини до власного життя й навколишнього світу в контексті усвідомлення своєї значущості та цінності. Вона виражає рівень мотивації до активної самореалізації, а також надає енергетичну основу для її здійснення. Людина з високою залученістю характеризується впевненістю у власних силах і готовністю брати участь у подоланні труднощів, не уникаючи переживань, що можуть супроводжувати складні обставини.

Другою складовою життестійкості є контроль, який відображає усвідомлення особистістю свого впливу на перебіг подій і відчуття здатності керувати ситуацією [79]. Цей компонент тісно пов'язаний із внутрішнім локусом контролю, інтернальністю та переконанням, що саме власні дії є визначальними у формуванні результату. Контроль забезпечує людині відчуття структурованості життєвого простору й знижує рівень тривожності, що виникає через невизначеність або втрату передбачуваності.

Третя складова – прийняття ризику – розглядається С. Мадді не як схильність до авантюристичності чи імпульсивності, а як готовність брати на себе відповідальність за наслідки власних рішень [79]. Це означає здатність діяти в умовах невизначеності, усвідомлюючи можливість помилок, але зберігаючи інтернальний контроль над власною поведінкою. Така позиція сприяє формуванню гнучкого стилю мислення, відкритості до нового досвіду й активного пошуку шляхів адаптації до змін.

У подальшому автор підкреслив, що життєстійкість виникає як результат взаємодії між особистими переконаннями, рівнем зобов'язань і відчуттям контролю над подіями, унаслідок чого формується мотивація перетворювати негативні аспекти ситуації на можливості для розвитку. Саме ця властивість робить життєстійкість не лише захисним, а й трансформаційним ресурсом особистості, що допомагає людині не просто зберігати стабільність, а й зростати через подолання труднощів.

Подальший розвиток концепції життєстійкості відбувся завдяки працям С. Кобаси [74], яка акцентувала увагу на її психологічній природі. Саме завдяки дослідниці в науковий обіг увійшов термін «психологічна життєстійкість», що позначає не лише опір стресу, а й зв'язок цього феномену з фізичним здоров'ям. У результаті емпіричних досліджень було доведено, що високий рівень життєстійкості сприяє не лише зниженню впливу стресогенних факторів, а й зменшенню ризику соматичних захворювань. Кобаса розглядала життєстійкість як систему внутрішніх установок, що забезпечують готовність особистості до активного самозмінювання у складних умовах, дозволяючи їй трансформувати несприятливі обставини в можливості особистісного зростання й саморозвитку.

Глибинне філософсько-психологічне підґрунтя цього феномена чітко простежується у поглядах В. Франкла [68], який стверджував, що людина здатна витримати будь-які випробування, якщо розуміє, заради чого вона живе. Цей вислів виразно демонструє зв'язок між життєстійкістю та осмисленістю життя, оскільки усвідомлення сенсу існування формує в особистості внутрішній орієнтир, який можна розглядати як аналог компоненту «залученість», визначеного С. Мадді. Таким чином, життєстійкість у контексті логотерапевтичного підходу виступає проявом здатності зберігати віру в цінність власного життя навіть у межових ситуаціях.

Розвиток емпіричної бази цього напрямку отримав продовження в дослідженнях В. Флоріан та її співавторів [65], які виявили тісний зв'язок життєстійкості з рівнем психічного здоров'я людини. З одного боку, високий рівень життєстійкості сприяє збереженню психічної стабільності, допомагаючи

особистості ефективно протистояти стресовим обставинам. З іншого боку, наявність психічного благополуччя сама по собі підтримує формування адекватних стратегій реагування на кризові ситуації, що, у свою чергу, підвищує рівень життєстійкості. Таким чином, між цими феноменами простежується взаємозумовлений, динамічний зв'язок, який відображає здатність людини не лише витримувати труднощі, а й використовувати їх як поштовх до саморозвитку.

На відміну від класичного трактування С. Мадді, який визначав життєстійкість передусім як систему переконань, В. Предко пропонує розглядати її як особистісну якість [43], що формується на основі певних життєвих установок і визначає здатність людини досягати власних цілей. На думку автора, життєстійкість виконує функцію внутрішнього регулятора ефективності використання психологічних ресурсів у різних життєвих обставинах – від стабільних до кризових. Вона забезпечує процес саморозкриття, сприяє реалізації потенціалу та розширює можливості особистісного зростання.

Серед сучасних дослідників помітним є внесок Н. Заболотної [12], яка вбачає доцільність вивчення життєстійкості у двох взаємодоповнюючих вимірах. Перший – рівневий – охоплює три основні щаблі: психофізіологічний, що відображає первинну реакцію організму на стресові стимули; особистісно-смысловий, який пов'язаний з усвідомленням сенсу й доцільності подолання труднощів; і соціально-психологічний, що забезпечує ефективність саморегуляційних механізмів. Другий вимір – структурний – розкриває життєстійкість як поєднання психологічного та діяльнісного компонентів: перший відповідає за осмислення й ставлення до себе та інших, тоді як другий – за активне втілення життєвих стратегій у діях.

Особливу увагу Н. Заболотна приділяє питанню співвідношення життєстійкості з категорією здібностей. Вона вважає, що цей феномен поєднує риси як загальних, так і спеціальних здібностей [12]. Загальні здібності забезпечують стабільність і сталість проявів життєстійкості, тоді як спеціальні – відповідають за її гнучку реалізацію у конкретних життєвих ситуаціях. Така

структура пояснює індивідуальні відмінності у способах подолання труднощів і ступінь адаптивності поведінки.

На відміну від підходів, що пов'язують життестійкість виключно зі стресовими чи екстремальними обставинами, Т. Титаренко наголошує, що вона виявляється і в умовах відносної стабільності [53]. На її думку, життестійкість передбачає не лише здатність до виживання, а й уміння брати відповідальність за власні вчинки, приймати обґрунтовані рішення, діяти усвідомлено та зберігати внутрішню цілісність навіть у повсякденному житті. Таким чином, вона розглядається як активна форма життєвої позиції, що сприяє саморегуляції й самореалізації особистості.

Подібну двобічну динаміку життестійкості підкреслює і Л. Степаненко [52], розглядаючи її взаємозв'язок із важкими життєвими ситуаціями як взаємообумовлений. З одного боку, життестійкість допомагає людині трансформувати негативні переживання в можливості для розвитку, з іншого – саме ці труднощі стимулюють зміцнення життестійкості через набуття нового досвіду. Такий механізм дослідниця порівнює з формуванням імунітету: пережиті кризи роблять людину більш витривалою й адаптивною. Отже, рівень життестійкості визначається не лише інтенсивністю зовнішніх подій, а й глибиною внутрішнього досвіду, набутою у процесі їхнього подолання.

В. Зливков розглядає питання розвитку життестійкості крізь призму вікової чутливості, вказуючи, що її інтенсивне формування припадає на юнацький вік [15]. Саме в цей період індивід уперше стикається з необхідністю прийняття самостійних, відповідальних рішень, зокрема у сферах професійного та особистісного самовизначення. Цей досвід, за В. Зливковим, стає важливим чинником становлення здатності долати труднощі, усвідомлювати власний потенціал і вибудовувати ефективні стратегії взаємодії зі складними обставинами.

На основі сучасних досліджень О. Чиханцової встановлено, що життестійкість спирається на комплекс взаємопов'язаних особистісних характеристик, серед яких провідну роль відіграють психологічне благополуччя, система цінностей, цілепокладання, самосприйняття, упевненість у власних силах

і відчуття самоефективності [58]. Сукупність цих параметрів утворює стійку основу для мобілізації внутрішніх ресурсів у процесі подолання труднощів. Така інтеграція психологічних властивостей забезпечує можливість активної перебудови поведінки й формування оптимальних стратегій реагування на стресові чи кризові обставини.

Ряд досліджень довів, що життєстійкість є феноменом, який піддається свідомому формуванню, тобто її рівень можна підвищувати в процесі цілеспрямованого навчання [59]. Було виявлено, що навіть за межами сенситивного періоду юності розвиток цього утворення зберігає високий потенціал, що свідчить про значну пластичність даної якості. Отримані дані ставлять під сумнів припущення про її суто біологічну детермінацію, адже, хоча окремі аспекти життєстійкості можуть мати фізіологічну основу, вирішальне значення належить соціально-психологічним і когнітивним механізмам її становлення.

Переймаючись безпосередньо предметом нашого дослідження, варто з'ясувати, чи існують уже емпіричні результати, що описують взаємозв'язок між характеристиками процесу прийняття рішень та рівнем життєстійкості. Таке порівняння є надзвичайно цінним, оскільки дозволяє відстежити, яким чином життєстійкість відображається у когнітивних і поведінкових процесах, пов'язаних із вибором альтернатив. Наявність подібних даних дає можливість як зіставити їх із результатами власного дослідження, так і глибше осмислити соціально-психологічний контекст взаємодії цих феноменів.

Попри відносну обмеженість кількості робіт у цьому напрямі, певні спроби емпіричного аналізу були здійснені. Так, А. Тіщенко, І. Ушакова та Т. Селюкова встановили, що життєстійкість позитивно пов'язана з такою когнітивною характеристикою, як полenezалежність [55]. Це означає здатність особистості спиратися на внутрішні орієнтири, відокремлюючи суттєве від несуттєвого у складних ситуаціях, що супроводжується вмінням контролювати вплив зовнішнього інформаційного поля. Крім того, виявлено прямий зв'язок між життєстійкістю та пильним типом прийняття рішень, який характеризується

раціональним аналізом ситуації, послідовністю дій і самоконтролем. Натомість полезалежні особистості частіше демонструють нижчі показники життєстійкості, що поєднується зі схильністю до прокрастинації або ухилення від прийняття рішень.

Інші результати подані у роботі І. Клименка [19], де виявлено обернений зв'язок життєстійкості з використанням неадаптивних стратегій у процесі ухвалення рішень, а також з невпевненістю у досягненні позитивного результату. Водночас автор не підтвердив наявності статистично значущої кореляції між життєстійкістю та пильним стилем прийняття рішень, підкресливши, що взаємозв'язок між цими показниками може варіюватися залежно від віку досліджуваних. Цей факт свідчить про складну, багаторівневу природу зв'язку між когнітивно-регуляторними характеристиками та життєстійкістю, що, своєю чергою, відкриває перспективи для подальшого аналізу.

Таким чином, узагальнюючи розглянуті підходи, можна стверджувати, що життєстійкість виступає системою переконань і установок, що визначають активну залученість особистості у життєві події, відчуття контролю над ними та готовність брати на себе ризик. Її сутність полягає у здатності долати труднощі, переосмислювати їх як джерело зростання і розкривати власний потенціал у ситуаціях невизначеності. Цей феномен проявляється на психофізіологічному, особистісно-смісловому та соціально-психологічному рівнях, реалізуючись у взаємопов'язаних психологічному та діяльнісному вимірах.

1.3. Психологічні особливості особистості в умовах внутрішнього переміщення

Виділення категорії осіб, що зазнали вимушеного переміщення, як окремого психологічного феномену є виправданим через низку об'єктивних передумов. Найважливішою з них виступають причини зміни місця проживання. У переважній більшості випадків цей процес має вимушений характер: людина залишає рідне середовище не через власну ініціативу, а внаслідок обставин, які роблять перебування в ньому небезпечним або неможливим. Такі ситуації часто

супроводжуються інтенсивними негативними емоціями – тривожністю, пригніченістю, почуттям страху чи безпорадності. Враховуючи тісну взаємопов’язаність психічних процесів, подібні переживання спричиняють суттєві зміни в усій системі психічного функціонування особистості, що позначається не лише на емоційно-вольовій сфері, а й на когнітивних, морально-смыслових та екзистенційних компонентах її психіки. У підсумку формується специфічний комплекс рис, який можна розглядати як систему психологічних особливостей внутрішньо переміщених осіб.

Додатковим чинником, який визначає цей процес, є руйнування звичних соціокультурних зв’язків. Людина, що тривалий час розвивалася у певному культурному просторі, поступово вибудовує з ним стійку систему взаємодії, у межах якої виникають і закріплюються її психологічні якості. Переміщення руйнує частину цих зв’язків, і нове середовище створює потребу у відновленні рівноваги через адаптаційні зміни в структурі особистості. Внаслідок цього відбувається переосмислення попередніх відносин з оточенням і перебудова ціннісно-смыслові системи.

У наукових дослідженнях неодноразово наголошувалося на комплексному характері впливу ситуації вимушеного переселення на психіку [44]. На думку дослідників, провідним механізмом є соціальна фрустрація, що виникає через невизначеність власної ролі в новому соціумі. Така фрустрація насамперед деформує емоційну сферу: підсилює негативні емоції, ускладнює їхнє адекватне вираження та регуляцію. Зміни в афективній площині зумовлюють зрушення в самоусвідомленні, мотиваційних структурах і системі цінностей. Унаслідок цього колишня орієнтація на досягнення успіху нерідко змінюється прагненням уникнути невдач, що кардинально позначається на внутрішньому стані людини й на її поведінкових стратегіях.

Під час емпіричного аналізу особливостей внутрішньо переміщених осіб А. Львовчіна виокремила низку характерних психологічних параметрів [25]. Дослідниця зазначає, що ВПО часто займають у міжособистісній взаємодії позицію жертви. Це найяскравіше проявляється у спілкуванні з місцевими

мешканцями, хоча подібна модель може виникати й у відносинах між самими переселенцями, коли формується своєрідна комунікативна діада типу «жертва – жертва». Навіть ті, хто раніше не схилився до віктимності, у нових обставинах можуть демонструвати подібні риси. Наступною закономірністю є посилене відчуття погіршення фізичного стану, яке, втім, рідко має об'єктивні медичні підтвердження – йдеться передусім про суб'єктивне сприйняття власного здоров'я. Третім виявленим феноменом є втрата відчуття перспективи та наростання безпорадності, що пов'язано з невизначеністю майбутнього, сумнівами щодо можливості повернення додому та адаптації у новій спільноті. Четвертий аспект полягає в акцентуванні власної винятковості й у переконанні, що особистий досвід переселення є унікально тяжким. Нарешті, дослідниця описує феномен «синдрому провини вцілілого», коли до вже наявних негативних емоцій додається почуття провини перед тими, хто не зміг залишити небезпечну зону або загинув.

Згідно з даними А. Гуляєвої, яка вивчала стан переселенців після початку військових подій 2014 року, внутрішньо переміщені особи схильні розмежовувати власні соціальні уявлення й стереотипи членів нового середовища [7]. Це відбувається на тлі дисфункцій у когнітивній, емоційній, мотиваційній і поведінковій сферах, що разом призводить до підвищеної тривожності, появи фобічних реакцій, психічної травматизації, депресивних станів і порушень сну.

Інші дослідники – О. Новікова та Л. Шамілева – зазначають, що більшість соціально-психологічних рис переселенців варто розглядати через призму відчуття соціальної нерівності [33]. На їхню думку, вимушені мігранти об'єктивно позбавлені тих самих можливостей, що мають постійні мешканці: доступу до житла, стабільної роботи, соціального визнання та комунікативних контактів. Відчуття дискримінації знижує мотивацію до соціальної інтеграції та погіршує якість особистісного функціонування.

Колектив під керівництвом Д. Мальчикової встановив, що психологічні прояви ВПО визначаються двома базовими групами чинників – зростанням фрустрації потреб і необхідністю перерозподілу психічних ресурсів з рутинних

завдань на адаптаційні процеси [29]. Комбінація цих факторів створює несприятливе тло для стабільного функціонування психіки, обмежуючи свободу вибору поведінкових стратегій та зменшуючи енергетичний потенціал особистості. Водночас дослідники наголошують на гендерній специфіці цього процесу: жінки демонструють вищий рівень соціальної відповідальності та емпатійності під час інтеграції до нового середовища.

С. Прайб та його колеги дійшли висновку, що досвід вимушеного переміщення пов'язаний із формуванням параноїдальних схильностей [85], які зумовлені деформацією світосприйняття внаслідок різкої зміни контексту. У таких обставинах індивід часто не здатний адекватно оцінювати рівень власної безпеки й інтенції оточення, що спричиняє нераціональне очікування загрози. Крім того, науковці встановили кореляцію між частотою травматичних подій під час переселення та виразністю симптомів параноїдальності й тривожності.

Узагальнення наведених досліджень свідчить, що більшість авторів розглядають вплив внутрішнього переміщення переважно з негативних позицій. Це закономірно, оскільки різке порушення звичного укладу життя завжди є стресогенним чинником для людини, схильної до стабільності та прогнозованості. Проте слід пам'ятати, що саме переміщення часто рятує від небезпеки, тобто має потенційно позитивний зміст. Відсутність зафіксованих позитивних ефектів у психологічних дослідженнях, імовірно, пояснюється тим, що емоційна прив'язаність до втраченої домівки нівелює відчуття безпеки, замінюючи його сумом і тривогою за рідне місце та близьких.

До того ж психологічний стан переселенців формується передусім під впливом необхідності адаптації до нової реальності, а не спогадів про минуле. Порівняння колишніх і теперішніх умов не набуває вирішального значення. Водночас, окрім зменшення безпосереднього відчуття небезпеки, підстав для позитивних змін у психологічній сфері зазвичай обмаль. Серед головних проблем – недостатні житлові умови, матеріальні труднощі, обмеження соціальної активності та невизначеність майбутнього, загострена воєнним контекстом. У

сукупності ці чинники підтримують негативне емоційне тло та знижують рівень життєстійкості.

Отже, можна дійти висновку, що ситуація внутрішнього переміщення має переважно деструктивний вплив на формування психологічних рис особистості. Її наслідки проявляються у підвищеній тривожності, депресивних тенденціях, розмитості життєвих орієнтирів, звуженні соціальної активності та послабленні смисложиттєвої спрямованості. Серед найбільш типових симптомів виступають віктимна позиція, суб'єктивне відчуття втрати фізичного здоров'я, переживання безпорадності, відчуття власної винятковості та так звана «провина вцілілого».

Висновки до розділу I

1. Феномен часової перспективи постає як багатовимірна психологічна структура, у якій інтегруються когнітивні, емоційні, мотиваційні та соціокультурні складові. У різні історичні періоди науковці підкреслювали її різні аспекти – від суб'єктивного переживання часу (К. Левін, У. Джеймс, В. Франкл) до системного взаємозв'язку минулого, теперішнього й майбутнього (Л. Френк, Г. К. Середя, Ж. Нюттен, Ф. Зімбардо). Часова перспектива визначає цілісність життєвого досвіду, організовує діяльність, спрямовує особистісний розвиток і виступає ключовим чинником формування ідентичності. Її зміст і структурованість залежать як від індивідуальних когнітивно-афективних особливостей, так і від соціокультурного контексту, що зумовлює динамічний, суб'єктивний і водночас системно організований характер цього феномену.

2. Життєстійкість є особистісним ресурсом, який спрямований на ефективне подолання труднощів і підтримання внутрішньої цілісності особистості. Вона проявляється як система переконань, установок і стратегій, що забезпечують залученість людини до життєвих процесів, усвідомлення власного контролю над обставинами та готовність брати відповідальність за ризик. Життєстійкість не є вродженою властивістю – вона формується в процесі розвитку, навчання та взаємодії з соціальним середовищем, виявляючись як у кризових, так і у звичайних умовах життя. Її структура охоплює

психофізіологічний, особистісно-смысловий і соціально-психологічний рівні, а функції полягають у збереженні психічного здоров'я, адаптації та особистісному зростанні. Саме тому життєстійкість можна розглядати як ключовий ресурс саморегуляції, що безпосередньо впливає на процес прийняття рішень і визначає ефективність життєдіяльності людини.

3. Вимушене внутрішнє переміщення постає як потужний психосоціальний стресор, який істотно трансформує структуру особистості та систему її життєвих відносин. Зміна соціокультурного середовища, розрив усталених зв'язків і необхідність адаптації до нових умов спричиняють зростання фрустрації, тривожності, депресивних проявів і відчуття безпорадності, що у сукупності визначає формування специфічних психологічних особливостей внутрішньо переміщених осіб. Ці особливості проявляються у віктимній позиції, суб'єктивному відчутті втрати фізичного та психологічного благополуччя, переживанні власної винятковості й провини за порятунок, а також у зниженні соціальної активності та викривленні смисложиттєвих орієнтацій. Усе це свідчить про переважно деструктивний характер впливу феномену вимушеного переміщення на психічне функціонування особистості.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

2.1. Мета, завдання, гіпотеза, характеристика вибірки

Мета дослідження: дослідити особливості часової перспективи внутрішньо переміщених осіб молодого віку з різними типами організації життєстійкості.

Завдання: 1) Здійснити теоретичний аналіз проблеми часової перспективи внутрішньо переміщених осіб з різними типами організації життєстійкості.

2) Вивчити сприйняття часової перспективи внутрішньо переміщеними особами молодого віку.

3) Виділити типи організації життєстійкості внутрішньо переміщених осіб молодого віку.

4) Провести порівняльний аналіз показників сприйняття часової перспективи внутрішньо переміщених осіб молодого віку з різними типами організації життєстійкості.

Гіпотеза: у внутрішньо переміщених осіб молодого віку, у яких виявляються високо виразними одночасно усі складові життєстійкості, - а саме залученість, контроль та прийняття ризику, проявлятиметься достовірно нижчий рівень сприйняття минулого у негативному світлі, а також – значущо вищий рівень позитивності сприйняття сьогодення і виразніша орієнтація на майбутнє, ніж в осіб з іншими типами організації життєстійкості.

Вибірка. У дослідженні взяли участь внутрішньо переміщені особи, які перебувають у періоді молодого віку, що, згідно з періодизацією розвитку особистості Е. Еріксона, охоплює вік від 20 до 25 років. Середній вік учасників становив $22,8 \pm 1,33$ роки. Загальний обсяг вибірки склав 64 особи, серед яких було 36 жінок та 28 чоловіків, - отже, розподіл дозволяє вважати вибірку гендерно

збалансованою та репрезентативною для вивчення психологічних особливостей осіб зазначеного віку.

Усі досліджувані були змушені залишити місця свого постійного проживання через воєнні дії та переїхати до більш безпечних регіонів України. До вибірки увійшли представники, переміщені переважно з прифронтових та окупованих територій України до Харківської, Полтавської, Кіровоградської, Вінницької та Івано-Франківськовської областей.

Всі учасники дослідження брали участь добровільно, були поінформовані про мету та умови проведення опитування й надали згоду на обробку отриманих даних у наукових цілях. Вибірка сформована таким чином, щоб максимально врахувати індивідуальні відмінності у досвіді переміщення, адаптації та соціально-психологічній стійкості респондентів. Збір даних здійснювався за допомогою Google-forms.

2.1. Методи дослідження

Для реалізації емпіричного дослідження були використані психодіагностичні методики та методи статистичної обробки даних.

Психодіагностичні методики: Шкала часової перспективи Зімбардо, Багатовимірна шкала майбутнього Кластера, та Тест часових установок Нюттена, Тест життєстійкості С. Мадді.

Методи статистичної обробки даних:

- Описові статистики (для визначення міри виразності показників часової перспективи та життєстійкості);
- Кластерний аналіз (для розподілу досліджуваних на групи з різними типами організації життєстійкості);
- Метод Краскелла-Уолліса для порівняння незалежних вибірок (виділених кластерів).

Обчислення здійснювалися за допомогою програмного забезпечення SPSS.

Розглянемо більш детально психодіагностичні методики.

Шкала часової перспективи Ф. Зімбардо є одним із найвідоміших інструментів для дослідження індивідуальних відмінностей у сприйнятті часу. Вона ґрунтується на уявленні про те, що часові орієнтації – це відносно стабільні когнітивно-емоційні установки, які визначають, як людина інтерпретує минуле, ставиться до теперішнього і планує майбутнє. Згідно з концепцією автора, саме часовий профіль особистості впливає на її поведінку, мотиваційну сферу, стиль прийняття рішень і загальну життєву спрямованість.

Опитувальник містить 56 тверджень, кожне з яких оцінюється за п'ятибальною шкалою від 1 («абсолютно невірно») до 5 («абсолютно вірно»). Респондент повинен зазначити ступінь згоди з кожним твердженням, що дозволяє виявити домінуючі часові орієнтації.

Методика дозволяє отримати результати за п'ятьма шкалами:

Негативне минуле – схильність до переважно негативного сприйняття подій власного минулого, фокусування на невдачах, помилках і втратах. Високі показники вказують на фіксацію на негативному досвіді, низькі – на емоційно нейтральне або врівноважене ставлення.

Позитивне минуле – тенденція згадувати минулі події як теплі, приємні, значущі; позитивне емоційне ставлення до власної біографії.

Гедоністичне теперішнє – орієнтація на задоволення від поточного моменту, прагнення до емоційних переживань, схильність до імпульсивності й пошуку нових вражень.

Фаталістичне теперішнє – переконаність у тому, що життя визначене зовнішніми силами чи долею, безсилля змінювати події власними діями.

Майбутнє – орієнтація на досягнення цілей, здатність до самоконтролю, планування і відповідальне ставлення до власного життя.

Кожен із показників обчислюється як середнє арифметичне за відповідними пунктами, тому діапазон результатів становить від 1,0 до 5,0 балів.

Інтерпретація рівнів вираженості часових орієнтацій:

- 1,0–2,3 бала – низький рівень виразності показника;
- 2,4–3,6 бала – середній рівень;

– 3,7–5,0 бала – високий рівень.

Збалансований часовий профіль передбачає оптимальне поєднання орієнтацій: високу цінність майбутнього й позитивного минулого, помірний рівень гедоністичного теперішнього, низький фаталізм і низьке негативне минуле. Така комбінація відображає гармонійне ставлення до часу, що сприяє високій життєстійкості та психологічній адаптації.

Багатовимірна шкала ставлення до майбутнього В. Кластера (в адаптації В. Зливкова). Багатовимірна шкала ставлення до майбутнього належить до методик семантичного диференціалу і використовується для виявлення особливостей когнітивно-емоційного сприйняття власного майбутнього. Автор методики виходив із припущення, що образ майбутнього має складну структуру, яка охоплює емоційний, когнітивний і мотиваційний компоненти, а його характеристика відображає ступінь усвідомленості життєвих перспектив.

Респонденту пропонується оцінити своє ставлення до майбутнього за 24 парами протилежних прикметників (наприклад, «зрозуміле – незрозуміле», «радісне – сумне», «цінне – незначуще») за семибальною шкалою від 1 до 7 балів.

За результатами тестування обчислюються шість шкал:

Структурованість (3–21 бал) – відображає ступінь впорядкованості, логічності та послідовності уявлень про майбутнє. Високі показники свідчать про чітке планування та усвідомлення цілей.

Внутрішній контроль (4–28 балів) – характеризує переконаність людини у власній здатності впливати на майбутні події, впевненість у можливості досягнення бажаних результатів.

Легкість/складність (4–28 балів) – показує різноманітність і багатоплановість образу майбутнього, відображає глибину та насиченість життєвих цілей та уявлення про труднощі щодо їхнього досягнення.

Цінність (4–28 балів) – визначає емоційну значущість майбутнього для особистості, тобто те, наскільки воно сприймається як привабливе, варте зусиль.

Віддаленість у часі (4–28 балів) – показує, наскільки майбутнє сприймається близьким чи далеким; низькі значення свідчать про схильність жити сьогоденням, високі – про далекоглядність і перспективність.

Загально-афективна оцінка (5–35 балів) – інтегральний показник емоційного забарвлення ставлення до майбутнього: від песимістичного до оптимістичного.

Інтерпретаційні межі:

- для кожної шкали низький рівень відповідає нижній третині діапазону (наприклад, 3–8 для структурованості, 4–12 для внутрішнього контролю тощо);
- середній рівень – середня частина діапазону (9–15; 13–20; 13–20; і т.д.);
- високий рівень – верхня третина шкали (16–21; 21–28; 21–28; 21–28; 21–28; 28–35).

Високі результати за всіма шкалами свідчать про сформоване, позитивне та емоційно насичене ставлення до майбутнього, яке має стимулювальний характер і пов'язане з високою життестійкістю.

Тест часових установок Ж. Нюттена (Échelle des attitudes temporelles, ЕАТ). Тест часових установок спрямований на вивчення суб'єктивних установок особистості щодо трьох часових вимірів – минулого, теперішнього й майбутнього. Методика базується на принципі семантичного диференціалу Ч. Осгуда, але зосереджується не на змісті понять, а на емоційно-мотиваційному ставленні до них.

Тест складається з 19 пар протилежних прикметників (наприклад, «приємне – неприємне», «зрозуміле – незрозуміле», «активне – пасивне»). Для минулого використовуються 17 пар, для теперішнього й майбутнього – усі 19. Кожна пара оцінюється за семибальною шкалою, де 1 бал означає повну згоду з негативним полюсом, а 7 балів – з позитивним.

Таким чином, для кожної часової модальності підраховується окреме середнє значення балів:

- до 2,5 балів – низький рівень позитивності ставлення, яке свідчить про песимізм, емоційне відчуження або невпевненість у часі;
- 2,6-4,9 балів – середній рівень; особа має врівноважене ставлення до часу, не уникає рефлексії й не фіксується на труднощах;
- 5,0 балів і більше – високий рівень; оптимістичне, ресурсне, гармонійне сприйняття часу, що відображає психологічну зрілість і адаптивність.

Методика дозволяє визначити загальну часову гармонійність та виявити емоційні перекося у ставленні до певних періодів життя, що є важливим для розуміння особистісної стійкості.

Опитувальник життєстійкості С. Мадді (Hardiness Survey).

Опитувальник С. Мадді створений для вимірювання рівня життєстійкості – інтегральної особистісної якості, що забезпечує здатність протистояти стресу, зберігати внутрішню стабільність і активність у складних ситуаціях.

Методика містить 45 тверджень, які оцінюються за шкалою від 0 («ні») до 3 («так»). За результатами обробки визначаються три компоненти:

Залученість – переконаність у цінності власної діяльності та важливості участі в житті, навіть попри труднощі. Норма: $37,64 \pm 8,08$ бала.

Контроль – відчуття власного впливу на події, віра у власні можливості керувати обставинами. Норма: $29,17 \pm 8,43$ бала.

Прийняття ризику – готовність сприймати нові події як можливість розвитку, відкритість до змін. Норма: $13,91 \pm 4,39$ бала.

Також розраховується інтегральний показник життєстійкості, який є сумою трьох субшкал. Норма: $80,72 \pm 18,53$ бала.

Інтерпретація рівнів:

- до 62 балів – низький рівень життєстійкості, що свідчить про емоційну вразливість і схильність до дезадаптації у стресових ситуаціях;

- 63–98 балів – середній рівень, характерний для осіб, які зазвичай зберігають внутрішню рівновагу, але можуть утрачати її під впливом сильних стресорів;
- 99 балів і вище – високий рівень життестійкості, який відображає впевненість у собі, відповідальність, готовність до ризику та позитивне ставлення до життя.

Висока життестійкість розглядається як ключовий особистісний ресурс, який допомагає підтримувати адекватне функціонування навіть за умов значних життєвих втрат чи вимушених змін, зокрема у контексті внутрішнього переміщення.

Висновки до розділу II

1. Вибірка, сформована для дослідження, є репрезентативною для вивчення особливостей часової перспективи молодих внутрішньо переміщених осіб. До неї увійшли 64 респонденти (36 жінок і 28 чоловіків) із середнім віком $22,8 \pm 1,33$ років, які були змушені залишити прифронтові зони та переїхали до різних регіонів України – Харківської, Полтавської, Кіровоградської, Вінницької та Івано-Франківської областей. Отже, вибірка дозволяє дослідити часову перспективу осіб, що мають спільний досвід вимушеного переміщення, але різний соціокультурний контекст адаптації, що підвищує достовірність і узагальненість результатів.

2. Для реалізації мети дослідження було підібрано валідний та взаємодоповнювальний комплекс психодіагностичних інструментів, що дозволяє всебічно вивчити як часову перспективу, так і рівень життестійкості досліджуваних. Використання Шкали часової перспективи Ф. Зімбардо, Багатовимірної шкали майбутнього Кластера та Тесту часових установок Нюттена забезпечує можливість комплексного аналізу часової спрямованості особистості, диференціюючи минуле, теперішнє і майбутнє. Застосування Тесту життестійкості С. Мадді надає змогу визначити ресурси психологічної стійкості

та виокремити типи її організації для подальшого порівняння часових характеристик у різних групах.

3. Для обробки емпіричних даних обрано адекватні завданням дослідження статистичні методи. Використання описової статистики дозволяє виявити загальні тенденції та міру вираженості досліджуваних показників. Кластерний аналіз забезпечує можливість емпіричного виділення типів організації життєстійкості серед внутрішньо переміщених осіб. Застосування критерію Краскела–Уолліса дає змогу статистично порівняти незалежні групи, визначені кластеризацією, та перевірити гіпотези щодо наявності відмінностей між ними.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

3.1. Результати дослідження часової перспективи внутрішньо переміщених осіб

Після того, як дані, отримані за підсумком проведення дослідження, були опрацьовані, в першу чергу, нами були розраховані описові статистики.

Поглянемо на описові статистики, отримані на основі Шкали часової перспективи Ф. Зімбардо (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Описові статистики, отримані на основі Шкали часової перспективи Ф. Зімбардо

Показник	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Негативне минуле	1,10	4,70	3,01	0,78
Гедоністичне сьогодення	1,73	4,93	3,25	0,76
Майбутнє	2,00	4,77	3,28	0,65
Позитивне минуле	1,89	4,78	3,36	0,70
Фаталістичне сьогодення	1,33	4,78	3,12	0,78

Спираючись на показники, наведені у таблиці 3.1, слід говорити про те, що усі показники часової перспективи внутрішньо переміщених осіб мають помірну (середню) виразність. При цьому, констатувати перевагу будь-якого з цих показників неможна, - тобто, всі вони утворюють доволі збалансовану систему часових установок.

Відзначимо, що отриманий результат вказує на те, що досліджувані не зациклені винятково на негативі минулого, не живуть лише сьогоденням задоволення чи фаталізмом, і водночас зберігають певну орієнтацію на майбутнє. Такий профіль можна трактувати як адаптивний, з огляду на складні обставини, - адже він дає змогу одночасно утримувати пам'ять про минулі події (і позитивні, і негативні), досвідчувати потребу у задоволенні поточних потреб, визнавати

елементи безконтрольності ситуації, але разом з тим планувати й діяти у напрямі майбутніх цілей. Помірні значення кожної шкали вказують на відсутність крайніх позицій, що з одного боку знижує ризик пристосувальних патернів (наприклад, постійного зациклення на негативі або імпульсивного уникнення майбутнього), а з іншого – може означати певну внутрішню неоднозначність і коливання у часових установках залежно від контексту та ресурсу.

Щодо можливих пояснень причинності отриманих результатів, – по-перше, сам факт внутрішнього переміщення через війну створює інтенсивний фон невизначеності, втрат і зміни соціальних ролей, - що сприяє одночасному активуванню різних стратегій побудови часових перспектив: досвід травматичних і стресогенних подій робить минуле (особливо негативні його складові) більш емоційно насиченим, але потреби відновлення та налагодження життя після переміщення (пошук роботи, житла, безпеки) змушують також утримувати і майбутнє в полі уваги й планувати його.

По-друге, серед молодих людей зазвичай виявляється доволі високий потенціал для поєднання гнучких часових установок, - хоча вони можуть замикатися в поточних емоціях (гедоністичне теперішнє) у момент гострого стресу, але завдяки соціальним зв'язкам, освітнім або професійним планам і внутрішнім ресурсам вони здатні підтримувати орієнтації на майбутнє.

По-третє, проміжні значення фаталістичного теперішнього можуть відображати реалістичне сприйняття впливу зовнішніх обставин (війна як фактор, що обмежує контроль), але не абсолютну пасивність: молоді переміщені особи часто стикаються з реальними бар'єрами (ідентифікація, доступ до послуг, дискримінація), що підсилює фаталістичні переживання, але одночасно наявні можливості (волонтерська підтримка, програми інтеграції) живлять прагнення до змін.

По-четверте, культурні й соціальні фактори (сімейні наративи, медіа, колективні історії переживань) можуть одночасно поживляти елементи позитивного минулого (пошук опори в «теплій» біографії) і негативного минулого (усвідомлення пережитого травматичного досвіду).

Отже, помірна виразність усіх п'яти шкал і відсутність ясної домінанти найімовірніше відображає адаптивну, гнучку часову орієнтацію серед молодих внутрішньо переміщених осіб – одночасне співіснування спогадів про минуле, актуальних потреб сьогодення, елементів відчуття фатальності та прагнень у майбутнє.

Далі поглянемо на описові статистики, отримані на основі Багатовимірної шкали ставлення до майбутнього В. Кластера (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Описові статистики, отримані на основі Багатовимірної шкали ставлення до майбутнього

Показник	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Структурованість	5,00	26,00	14,89	5,09
Внутрішній контроль	6,00	25,00	14,58	4,37
Ступінь легкості	7,00	25,00	14,61	4,61
Цінність	7,00	28,00	14,94	4,67
Наближеність у часі	6,00	26,00	14,52	4,81
Загальна афективна оцінка	6,00	26,00	14,78	4,75

Аналізуючи наведені у таблиці 3.2 показники, маємо зазначити, що усі значення виразності складових ставлення до майбутнього відносяться до помірного (середнього) рівня.

Помірний рівень структурованості за всіма компонентами ставлення до майбутнього вказує на те, що образ даного часового виміру в респондентів має певну впорядкованість і логіку, але не є жорстко деталізованим і ригідним. Молоді переміщені особи, ймовірно, мають загальні уявлення про цілі та кроки, які слід їм робити у перспективі, але ці плани лишаються напівформальними, коригуються залежно від обставин і не завжди опрацьовані до рівня докладних алгоритмів, - і такий профіль відображає баланс між прагненням до планування і реаліями постійної невизначеності: не надто хаотично, але й не надто жорстко

прив'язано до конкретних схем, бо зовнішні обмеження (переміщення, нестабільність) вимагають гнучкості.

Помірний рівень внутрішнього контролю свідчить про те, що респонденти частково відчують свою спроможність впливати на майбутнє, але це відчуття не є абсолютним. Для молодих ВПО характерним є поєднання реалістичного усвідомлення меж власного впливу (через адміністративні бар'єри, економічні труднощі, втрату соціального капіталу) з прагненням діяти там, де це можливо, що може означати, що багато з них мають ресурси і мотивацію для цілеспрямованих кроків (навчання, пошук роботи, побудова побуту), але іноді стикаються з об'єктивними перешкодами, які знижують відчуття повного контролю.

Показник легкості, що має виразність на середньому рівні, відображає помірну багатоплановість уявлень про майбутнє: майбутнє не сприймається ані вузько та одномірно, ані надмірно насиченим мріями з великою кількістю планів. Молоді люди можуть бачити кілька напрямів розвитку (освіта, робота, особисті стосунки), але при цьому не мати сил/часу/ресурсів для одночасного опрацювання багатьох довгострокових сценаріїв. Це відповідає адаптивній стратегії – тримати кілька можливостей у полі уваги, але концентруватися на доступних та пріоритетних.

Цінність майбутнього, що є виразною на помірному рівні, може означати, що майбутнє має емоційну значущість і привабливість, але не є джерелом екзистенційного захоплення чи, навпаки, повної апатії. Такий результат показує, що майбутні перспективи важливі для респондентів – вони бачать в них сенс і мотив для зусиль – але ця цінність також зважується реаліями: інвестиції часу та ресурсів у майбутнє відбуваються помірковано, за умов оцінки їх виправданості. У контексті переміщення це може означати прагнення до побудови нового життя, але з реалістичною оцінкою витрат і шансів.

Середньовиразна віддаленість у часі може відображувати помірну дистанцію у сприйнятті майбутнього: деякі аспекти розглядаються як близькі (короткострокові завдання й кроки), інші – як більш віддалені (довгострокові

плани, кар'єра, сім'я). Для молодих ВПО це природно: нагальні потреби підштовхують фокус на ближній перспективі, тоді як амбіції та плани розвитку зберігаються як далекі орієнтири. Це також свідчить про готовність до поетапного планування – формувати близькі цілі, що ведуть до віддалених змін.

Загально-афективна оцінка майбутнього, що виразна на помірному рівні, може свідчити про помірний оптимізм: майбутнє викликає не однозначний ентузіазм, але й не глибокий песимізм. Молоді переміщені особи можуть відчувати суміш надії і тривоги; їхні емоції щодо майбутнього залежать від конкретних обставин: наявність підтримки, перспектива стабілізації житла або працевлаштування підсилює оптимізм, тоді як бюрократичні бар'єри, дискримінація чи економічні труднощі – посилюють тривогу. Помірна афективна оцінка свідчить про реалістичну, зважену емоційну позицію.

Інтегруючи інтерпретацію цих результатів з попередніми даними, виявленими за Шкалою Зімбардо, отримуємо уявлення про когерентний психологічний профіль: молоді внутрішньо переміщені особи демонструють збалансовану, гнучку орієнтацію на майбутнє – вони планують і бачать цінність майбутнього, відчують певний контроль над своїм життям, але роблять це в умовах реалістичної оцінки обмежень і ризиків. Отже, така позиція дає їм можливість поєднувати адаптивне планування з емоційною регуляцією в нинішніх стресогенних умовах, зберігаючи відкритість до можливостей й водночас прийняття необхідності коригувань. Це пояснюється поєднанням вікової пластичності, наявності (хай і часткових) ресурсів підтримки та соціально-економічних обмежень, що визначають межі контролю і деталізації проєктів на майбутнє.

Нарешті, розглянемо описові статистики, отримані на основі Тесту часових установок Ж. Нюттена (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Описові статистики, отримані на основі Тесту часових установок Ж.

Нюттена

Показник	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Орієнтація на минуле	2,26	6,00	3,72	1,09
Орієнтація на сьогодення	2,05	5,89	3,70	1,08
Орієнтація на майбутнє	2,00	5,79	3,69	1,09

Як можна бачити, отримані дані цілком узгоджуються з результатами, описаними вище: показники орієнтації внутрішньо переміщених осіб на усі часові виміри є помірними.

Такий результат вказує на те, що, знову-таки, в цілому респонденти не демонструють вираженого песимізму або емоційного відчуження від жодного часово-онтологічного виміру: минуле не сприймається переважно як джерело болю чи сорому, теперішнє – як суцільна тривога або безнадія, а майбутнє – як ірреальна утопія або як абсолютно знецінена перспектива. Емоційно-мотиваційна «помірність» означає, що люди зберігають здатність рефлексувати про минуле, жити в теперішньому та проєктувати майбутнє без крайніх афективних перекосів, що, у психологічному сенсі, є важливою ознакою адаптивності: дозволяє поєднувати пам'ять про втрати з дією у теперішньому і поміркованим плануванням на майбутнє.

Ми вважаємо, що емоційно-мотиваційна помірність у всіх трьох часових модальностях доволі органічно відповідає функціональним потребам адаптації внутрішньо переміщених осіб: помірно позитивне ставлення до минулого дозволяє зберігати смислові опори і ресурси (усвідомлені спогади, сімейні наративи) без ірраціонального ідеалізування; помірна оцінка теперішнього сприяє здатності до конкретних дій, з фокусом на вирішенні нагальних проблем без емоційної дезорганізації; помірне ставлення до майбутнього поєднує надію з реалістичною оцінкою можливостей, що підтримує мотивацію до планування, але не веде до хибного «все вирішиться саме по собі» або до фіксації на

нереалістичних ідеалах. У сумі це утворює часову гармонійність, яка допомагає зберігати психічну стабільність в умовах нестабільності зовнішнього світу.

Варто також звернути увагу на те, що такий помірний емоційний баланс може бути результатом активних копінг-стратегій: поєднання прагматичних дій (вирішення побутових питань), соціального залучення (пошук підтримки, волонтерські зв'язки) і когнітивної реконструкції (переписування життєвої історії в більш ресурсному ключі). Колективні й культурні фактори – наративи про стійкість, національна солідарність, медіа-сюжети про відбудову та допомогу – можуть також пом'якшувати емоційні перекоси і надавати сенс майбутнім планам. Нарешті, хронотравматичний досвід війни і переміщення робить емоційні реакції більш «обережними»: замість крайнощів формується помірне, економне емоційне ставлення, яке зберігає ресурси для виживання й поступової інтеграції у нові умови.

3.2. Дослідження життєстійкості ВПО молодого віку. Виділення типів організації життєстійкості по вибірці

Поглянемо на описові статистики, отримані на основі Тесту життєстійкості (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Описові статистики, отримані на основі Тесту життєстійкості

Показник	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Залученість	22,00	54,00	39,54	7,59
Контроль	16,00	46,00	30,78	6,74
Прийняття ризику	9,00	30,00	19,12	4,19
Життєстійкість	53,00	130,00	89,45	16,78

Як можна бачити, звертаючись до таблиці 3.4, показники залученості та контролю досліджуваних знаходяться в межах норми (виразні на помірному рівні), - і це саме стосується і загального показника життєстійкості. Проте

показник виразності прийняття ризику у внутрішньо переміщених осіб знаходиться на вищому за помірний рівні (вище за норму).

На наш погляд, отримані дані вказують на наявність у внутрішньо переміщених осіб достатнього рівня психологічних ресурсів, необхідних для подолання труднощів та підтримання відносної внутрішньої стабільності. Водночас показник прийняття ризику виявився підвищеним, порівняно з нормою. Такий результат можна розглядати як прояв адаптивної гнучкості: перебуваючи у ситуації вимушених змін, досліджувані виявляють відкритість до нового досвіду, готовність діяти в умовах невизначеності та сприймати життєві виклики як потенційні можливості розвитку. Отже, життєстійкість внутрішньо переміщених осіб у цьому випадку набуває компенсаторного характеру, коли підвищена готовність до ризику частково врівноважує помірну виразність контролю та залученості.

Далі з метою виділення типових профілів організації життєстійкості по вибірці проведемо кластерний аналіз на основі складових даного конструкту. Аналіз F-критерію вказав на те, що оптимальною кількістю кластерів, що мають виділятися, є три кластери (таблиця 3.5).

Таблиця 3.5

Показники F-критерію для трьохкластерної класифікації вибірки

	Кластер		Похибка		F	P (2-ст.)
	Середній квадрат	ст.св.	Середній квадрат	ст.св.		
Залученість	1485,825	2	11,492	62	129,292	,000
Контроль	1071,844	2	12,279	62	87,291	,000
Прийняття ризику	316,553	2	7,934	62	39,898	,000

Як видно з таблиці 3.5, за всіма показниками життєстійкості виявлена достовірна розбіжність, - отже, нами були отримані три унікальні профілі, що вказують на специфічну організацію даного феномену (таблиця 3.6).

Таблиця 3.6

Кінцеві центри кластерів, виділених на основі складових життєстійкості

	Кластер		
	1	2	3
К-ть досліджуваних	12	18	34
Залученість	28,42	48,56	38,71
Контроль	22,17	38,94	29,54
Прийняття ризику	14,33	23,50	18,51

Як видно з таблиці 3.6, профіль досліджуваних першого кластеру (до якого увійшло 12 осіб) представлений найнижчими показниками виразності залученості, контролю та прийняття ризику, - тобто, усіх компонентів життєстійкості.

Профіль досліджуваних другого кластеру (18 осіб) представлений найвищими показниками виразності усіх компонентів життєстійкості.

Профіль досліджуваних третього кластеру (34 особи, - тобто, найчисельніший) представлений показниками, що у вибірці займають проміжний ранг між найнижчими та найвищими результатами, відповідно, першого та другого кластерів.

Тобто, ми бачимо, що у всіх профілях, які були виділені, компоненти життєстійкості проявляють себе гармонійно та узгоджено: залученість, контроль та прийняття ризику разом тяжіють, в залежності від кластеру, - або до високої або до низької виразності. Отже, отримані кластери цілком правомірно буде називати «Низька життєстійкість» (кластер 1), «Помірна життєстійкість» (кластер 3) та «Висока життєстійкість» (кластер 2).

Спробуємо більш детально описати змістовний бік виділених кластерів.

Представники першого кластеру, яким властиві найнижчі показники за всіма трьома компонентами, характеризуються зниженим рівнем активності, слабким почуттям впливу на події та емоційним виснаженням. Їхнє ставлення до життєвих обставин відзначається пасивністю, а життєві труднощі, найімовірніше, сприймаються як загроза, а не як виклик.

Другий кластер, що відображає високий рівень життєстійкості, об'єднує осіб з вираженим почуттям контролю, глибокою залученістю у власне життя та

відкритістю до нових можливостей. Для них характерна активна, конструктивна позиція, віра у власні сили й готовність використовувати складний досвід як ресурс для подальшого розвитку.

Найчисельніший третій кластер характеризується помірною виразністю всіх компонентів життєстійкості. До нього належать особи, які частково зберегли психологічні ресурси та адаптивний потенціал, однак ще перебувають у процесі відновлення внутрішньої цілісності. Загалом отримані профілі відзначаються гармонійністю співвідношення компонентів життєстійкості, що свідчить про їхню взаємопов'язаність і внутрішню узгодженість у структурі особистості.

3.3. Порівняльний аналіз показників часової перспективи у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості

Результати порівняльного аналізу показників часової перспективи (за Шкалою Ф. Зімбардо) у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості представлено у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Результати порівняльного аналізу показників часової перспективи (за Ф. Зімбардо) у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості

Показник	Кластер	Ср. ранг	Хі-квадрат	P (2-ст.)
Негативне минуле	1	38,68	4,464	,107
	2	25,06		
	3	34,39		
Гедоністичне сьогодення	1	39,50	2,690	,261
	2	34,25		
	3	29,40		
Майбутнє	1	10,91	21,308	,000
	2	43,53		
	3	33,61		
Позитивне минуле	1	16,32	12,326	,002
	2	41,19		
	3	33,11		
Фаталістичне сьогодення	1	38,09	1,897	,387
	2	34,31		
	3	29,81		

Як можна бачити з таблиці 3.7, серед усіх складових часової перспективи, що були виділені Зімбардо, значущо відмінними по виділених кластерах

виявилися – орієнтація на майбутнє та позитивне минуле (в обох випадках найвища виразність – у представників другого кластеру («Висока життєстійкість»); найнижча – у першого кластеру («Низька життєстійкість»); представники третього кластеру («Помірна життєстійкість») мають достовірно більшу виразність орієнтації на майбутнє і сприйняття минулого у позитивному світлі, ніж досліджувані першого кластеру, але нижчу, - ніж досліджувані другого кластеру).

Отже, особи з високою життєстійкістю відзначаються оптимістичною часовою перспективою: вони схильні оцінювати минулі події у конструктивному світлі, сприймаючи їх як джерело досвіду, а також орієнтуються на цілепокладення, планування та реалізацію життєвих намірів у майбутньому. Натомість досліджувані з низьким рівнем життєстійкості демонструють ослаблену орієнтацію на майбутнє, а їхнє ставлення до минулого має менш позитивне емоційне забарвлення, що свідчить про фіксацію на негативних або травматичних спогадах. Респонденти з помірною життєстійкістю займають проміжну позицію між двома зазначеними полюсами. Таким чином, орієнтація на майбутнє та позитивне ставлення до власного минулого можуть виступати часовими предикторами високої життєстійкості.

Далі поглянемо на результати порівняльного аналізу показників ставлення до майбутнього (за Багатовимірною шкалою ставлення до майбутнього) у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості (таблиця 3.8).

Таблиця 3.8

Результати порівняльного аналізу показників ставлення до майбутнього (за Багатовимірною шкалою ставлення до майбутнього) у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості

Показник	Кластер	Ср. ранг	Хі-квадрат	Р (2-ст.)
Структурованість	1	12,91	14,954	,001
	2	38,06		
	3	35,80		

Таблиця 3.8 (продовження)

Результати порівняльного аналізу показників ставлення до майбутнього (за Багатовимірною шкалою ставлення до майбутнього) у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості

Показник	Кластер	Ср. ранг	Хі-квадрат	Р (2-ст.)
Внутрішній контроль	1	16,73	10,708	,005
	2	39,47		
	3	33,87		
Ступінь легкості	1	15,95	11,866	,003
	2	39,94		
	3	33,87		
Цінність	1	16,23	10,619	,005
	2	38,17		
	3	34,70		
Наближеність у часі	1	12,82	15,266	,000
	2	38,50		
	3	35,60		
Загально-афективна оцінка	1	16,91	9,471	,009
	2	36,86		
	3	35,16		

Показники, представлені у таблиці 3.8, вказують на те, що за всіма показниками ставлення до майбутнього (структурованість, внутрішній контроль, легкість, цінність, наближеність у часі та загально-афективна оцінка) між досліджуваними кластерами виявлені відмінності, - причому, в усіх випадках зберігається одна й та сама тенденція: найвища виразність – у представників другого кластеру («Висока життєстійкість»); найнижча – у першого кластеру («Низька життєстійкість»); представники третього кластеру («Помірна життєстійкість») мають достовірно більшу виразність перелічених показників, ніж досліджувані першого кластеру, але нижчу, - ніж досліджувані другого кластеру.

Отже, порівняння за показниками Багатовимірної шкали ставлення до майбутнього виявило аналогічну до розглянутої вище тенденцію: чим вищою є життєстійкість, тим більш структурованими, осмисленими й емоційно привабливими є уявлення особистості про майбутнє. Особи з високою

життєстійкістю демонструють високий рівень впорядкованості, цілеспрямованості, внутрішнього контролю та позитивного емоційного забарвлення майбутнього, що забезпечує оптимістичне сприйняття життєвих перспектив. Для осіб з низькою життєстійкістю, навпаки, характерні неструктуровані, нечіткі образи майбутнього, знижене відчуття впливу на події та слабка емоційна залученість. Отже, життєстійкість виступає важливим психологічним механізмом організації часової перспективи, який дозволяє інтегрувати майбутнє у систему особистісних смислів.

Нарешті, поглянемо на результати порівняльного аналізу показників часових установок (за Тестом часових установок) у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості (таблиця 3.9).

Таблиця 3.9

Результати порівняльного аналізу показників часових установок (за Тестом часових установок) у ВПО молодого віку з різними типами організації життєстійкості

Показник	Кластер	Ср. ранг	Хі-квадрат	Р (2-ст.)
Орієнтація на минуле	1	11,82	22,090	,000
	2	45,25		
	3	32,44		
Орієнтація на сьогодні	1	34,41	2,227	,328
	2	37,25		
	3	29,46		
Орієнтація на майбутнє	1	13,82	15,005	,001
	2	40,89		
	3	34,06		

Отримані дані вказують на те, що достовірні відмінності між трьома кластерами спостерігаються за орієнтацією на минуле і орієнтацією на майбутнє (в обох випадках найвища виразність – у представників кластеру «Висока життєстійкість»; найнижча – у кластеру «Низька життєстійкість»). Орієнтація на сьогодні не виявила розбіжностей.

Ми схилиємося до думки, що такий результат може означати, що високий рівень життєстійкості супроводжується інтегрованою часовою свідомістю, у якій

минуле розглядається як ресурс, а майбутнє – як сфера активної реалізації цілей. Відсутність відмінностей за орієнтацією на сьогодення можна пояснити тим, що в умовах війни та соціальної невизначеності теперішній момент набуває провідного значення для всіх внутрішньо переміщених осіб незалежно від рівня їхньої життєстійкості.

Узагальнюючи отримані результати, можна стверджувати, що життєстійкість внутрішньо переміщених осіб молодого віку є системною особистісною характеристикою, тісно пов'язаною з часовою організацією свідомості. Висока життєстійкість забезпечує інтеграцію минулого, теперішнього та майбутнього у єдине смислове ціле, сприяє формуванню цілісної часової перспективи, орієнтованої на розвиток і самореалізацію. Натомість низька життєстійкість супроводжується дезорганізацією часової структури, розмитістю уявлень про майбутнє та песимістичним емоційним тоном ставлення до життя. Отже, життєстійкість можна розглядати як ключовий психологічний ресурс, що визначає якість адаптації особистості у кризових умовах соціальних змін та воєнного досвіду.

Висновки до розділу III

1. Усі показники часової перспективи, зокрема «Негативне минуле», «Позитивне минуле», «Гедоністичне сьогодення», «Фаталістичне сьогодення» та «Майбутнє», характеризуються помірною виразністю, що вказує на відносну рівновагу між різними часовими вимірами життєвого досвіду. Так само середнього рівня досягли усі показники, які відображають ставлення до майбутнього – структурованість, внутрішній контроль, ступінь легкості, цінність, наближеність у часі та загальна афективна оцінка. Таким чином, часові орієнтації досліджуваних не мають крайніх або домінуючих акцентів, а характеризуються помірною спрямованістю на минуле, теперішнє й майбутнє, що свідчить про відносну рівновагу часової перспективи як системи.

2. Більшість компонентів життєстійкості внутрішньо переміщених осіб молодого віку – залученість, контроль і загальний рівень життєстійкості –

перебувають у межах середніх значень, відображаючи збереження внутрішніх ресурсів адаптації. Водночас компонент прийняття ризику демонструє вищу за середню виразність, що свідчить про схильність до активного прийняття життєвих викликів і готовність діяти в умовах невизначеності. У процесі формування типів життєстійкості встановлено, що її окремі компоненти функціонують узгоджено та гармонійно: у складі кожного профілю показники залученості, контролю та прийняття ризику виявляють тенденцію до формування односпрямованого вектору, що свідчить про цілісність внутрішньої організації життєстійкості у внутрішньо переміщених осіб молодого віку.

3. Висока життєстійкість внутрішньо переміщених осіб молодого віку забезпечує інтеграцію минулого, теперішнього та майбутнього у єдине смислове ціле, сприяє формуванню цілісної часової перспективи, орієнтованої на розвиток і самореалізацію. Натомість низька життєстійкість супроводжується дезорганізацією часової структури, розмитістю уявлень про майбутнє та песимістичним емоційним тоном ставлення до життя. Отже, життєстійкість можна розглядати як ключовий психологічний ресурс, що визначає якість адаптації особистості у кризових умовах соціальних змін та воєнного досвіду.

ВИСНОВКИ

1. В ході здійснення теоретичного аналізу було встановлено, що часова перспектива, життестійкість і феномен вимушеного внутрішнього переміщення утворюють взаємопов'язану систему чинників, яка визначає динаміку психологічного функціонування особистості в умовах соціальних трансформацій. Часова перспектива виступає когнітивно-смисловою основою саморегуляції, забезпечуючи узгодженість між минулим досвідом, теперішнім переживанням і майбутніми цілями, тоді як життестійкість слугує внутрішнім ресурсом адаптації, що підтримує цілісність та ефективність діяльності навіть за умов стресу. Водночас ситуація вимушеного переміщення різко порушує цю рівновагу, провокуючи фрустрацію, втрату контролю й дезорганізацію часової перспективи, але саме високий рівень життестійкості дозволяє особистості переосмислити досвід, відновити смислову структуру часу та досягти адаптивного функціонування в нових умовах..

2. На основі вивчення сприйняття часової перспективи внутрішньо переміщеними особами молодого віку було встановлено, що такі компоненти життестійкості даних осіб, як залученість та контроль, а також загальний рівень життестійкості – перебувають у межах помірних значень, відображаючи збереження внутрішніх ресурсів адаптації. Водночас компонент прийняття ризику демонструє вищу за середню виразність, що свідчить про схильність до активного прийняття життєвих викликів і готовність діяти в умовах невизначеності.

3. У процесі виявлення типів життестійкості встановлено, що її окремі компоненти функціонують узгоджено та гармонійно: у складі кожного профілю показники залученості, контролю та прийняття ризику виявляють тенденцію до формування односпрямованого вектору, що свідчить про цілісність внутрішньої організації життестійкості у внутрішньо переміщених осіб молодого віку.

4. На основі порівняльного аналізу показників сприйняття часової перспективи внутрішньо переміщених осіб молодого віку з різними типами організації життестійкості було виявлено, що висока життестійкість внутрішньо переміщених осіб молодого віку забезпечує інтеграцію минулого, теперішнього та

майбутнього у єдине смислове ціле, сприяє формуванню цілісної часової перспективи, орієнтованої на розвиток і самореалізацію. Натомість низька життєстійкість супроводжується дезорганізацією часової структури, розмитістю уявлень про майбутнє та песимістичним емоційним тоном ставлення до життя. Отже, життєстійкість можна розглядати як ключовий психологічний ресурс, що визначає якість адаптації особистості у кризових умовах соціальних змін та воєнного досвіду, стверджуючи, що гіпотеза нашого дослідження була підтверджена.

Література

1. Алексєєнко Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Биби́к Д.Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки: монографія / за ред. Т.Ф. Алексєєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
2. Блинова О.Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Т. 1; №3. С. 111-117.
3. Богучарова О. І. Ткаченко Н. В. Копінг-стратегії як фактор «позитивної» адаптації вимушених мігрантів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Психологія*. 2016. Вип. 22. С. 27-36.
4. Волошин С.М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2019. № 9. С. 73-76.
5. Гордієнко Н.В., Навошицький М.Т. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними. *The 10th International scientific and practical conference «Science, innovations and education: problems and prospects»* (May 4-6, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. P. 323-333.
6. Григоренко І.О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка». Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
7. Гуляєва А. С. Психологічні особливості вимушеного переселення. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський*. 2017. 37. С. 66-75.

8. Дерев'янка С. Внутрішньо переміщені особи: проблеми політичної соціалізації в Галичині. *Наукові записки: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 1 (87). С. 199-216.
9. Діброва В. А. Особливості часової перспективи та мотивації щодо майбутнього внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2021. Вип. 3. - С. 5-12.
10. Дікова Я. Є. Особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в сучасному українському суспільстві. Одеса, 2020. 89 с.
11. Єрмаков І. Г., Пузіков Д. О. Проектні обриси становлення життестійкої і життєздатної людини. *Теоретико-методологічні засади соціалізації особистості*. 2006. С. 44-53.
12. Заболотна Н.М., Омелянська В.І. Когнітивні стилі, творчі здібності та життестійкість у структурі індивідуальності людини. *Габітус*. Випуск 46. 2023. С. 134-138.
13. Зелінська Я. Ц. Досвід корекції емоційної складової Я-образу вимушено переміщених осіб засобами арт-терапії. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 42-48.
14. Зінченко О.С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 47-53.
15. Зливков В.Л., Лукомська С.О. Особливості використання тренінгу життестійкості у психологічній реабілітації учасників бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. №1 (65). С. 24-30.
16. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
17. Історія психології : від античності до початку ХХ століття : навч. посібник / Авт.-уклад. О. П. Коханова. НВП «Інтерсервіс», 2019. 235 с.
18. Кердивар В.В. Христенко В.Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту. Харків, 2021. 143 с.

19. Клименко І.В. Взаємозв'язки факторів прийняття рішень та життєстійкості у курсантів–майбутніх правоохоронців. Актуальні проблеми психології. *Психологія обдарованості: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2017. Вип. 13. С.57-66.
20. Кряж І. В. Суб'єктивна близькість із природою як чинник психологічного здоров'я особистості. *Психологія і особистість*. 2016. №1 (9). С. 43-52.
21. Кузікова С. Б., Щербак Т. І. Життєстійкість як адаптаційний ресурс особистості у реальності невизначеності життя. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія*. 2023. Вип. 2. С. 24–29.
22. Кузьо Л.І. Зміст поняття «часова перспектива» як предмет психологічного аналізу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. С. 39-51.
23. Лазоренко Б. П. Технології реабілітації та реадaptaції вимушено переміщених осіб: досвід Чернігівської школи соціально-психологічної допомоги. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2019. Вип. 43. С. 82-94.
24. Ларіна Т.О. Життєстійкість як життєве завдання особистості. *Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика*. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. Т. 2. Вип. 5. С. 131-138.
25. Львовчкіна А. М. Організація соціальної та психологічної допомоги біженцям і переселенцям. *Перспективита інновації науки*. 2022. №12 (17). С. 379-390.
26. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2016. Вип. 12. С. 131-138.
27. Максименко Ю.Б., Морозова-Йоханнессен О.В. Психологічні особливості особистісних змін переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Норвегії). *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 69(5). С. 90-97.

28. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*. 2015. № 8. С. 6-11.
29. Мальчикова Д. С., Ковальова К. І., Лозова Л. В. Вимушена зміна зайнятості та основні потреби внутрішньо переміщених осіб внаслідок воєнного конфлікту на Сході України та анексії Криму. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. 2018. Вип. 8. С. 92-97.
30. Маннапова К.Р. Життєстійкість в системі поняття життєздатності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 44 (1). С.143-150.
31. Могильова Н.М. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. №2. С.81-85.
32. Ніконова Д.О. Внутрішня міграція в Україні: чинники впливу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2016. Вип. 10 (1). С. 89-94.
33. Новікова О. Ф., Шамілева Л.Л. Соціальна справедливість у процесах вимушеного переселення: оцінка та пріоритети досягнення. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2. С. 109-120.
34. Павленко О. В. Формування життєвої перспективи в ситуації невизначеності. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 7, Вип. 39. С. 232-241.
35. Педоренко В.М. Особливості психоемоційного стану переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Німеччини). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2023. № 5. С. 5-10.
36. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. 2022. *Social Work and Education*. Vol. 9, No. 1. P. 91-100.
37. Плохих В. В. Зв'язок копінг-поведінки з переживаннями плину часу у студентів. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2023. № 9. С. 72-93.

38. Плохих В., Супонєва Л. Психологічні захисти в організації часової перспективи студентів в умовах COVID–обмежень. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2021. № 3. С. 12-21.
39. Плохих В., Чіпіленко О. Прояви психічного здоров'я в організації часової перспективи вимушено переміщених осіб. *Наука і освіта*. 2023. №4. С. 54-62.
40. Поворозник К. О. Психологічні особливості розвитку часової перспективи у студентської молоді. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 540-550.
41. Поспєлова І., Касьянова О., Клосс Г. Особливості соціально-психологічної адаптації осіб із різним ставленням до невизначеності. *Наука і освіта*. 2023. № 2. С. 110-120.
42. Предко В. В. Психологічне значення життєстійкості задля ефективного розвитку підлітка в умовах освітнього середовища. *Габітус*. 2020. Вип. 19. С. 185-189.
43. Предко В. Психологічні особливості взаємозв'язку життєстійкості та опанувальної поведінки особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2022 №1 (15). С. 42-47.
44. Путінцев А.В., Пашенко Ю.Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. №9. С. 110-121.
45. Риндзак О.Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі. *Регіональна економіка*. 2016. № 3. С. 120-127.
46. Семікіна О.Є., Федченко В.Ю., Явдак І.О., Череднякова О.С., Волкова С.О. Особливості емоційного стану у внутрішньо переміщених осіб. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*. 2020. № 13. С. 23-28.
47. Силкіна С. А. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 69–79.

48. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношення понять. *Митна справа*. 2015. № 2(2.2). С. 154-159.
49. Солдатова О. С. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо-переміщених осіб. «UChoice: 4P» *Ukrainian Choice: Public Policy, Politics, Psychology*: матер. Третьої міждисципл. наук-практ. конфер. (м. Одеса, 6 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. Д. В. Яковлева. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 80-83.
50. Спринська З. Тарасевич Т. Психологічні та соціальні чинники адаптації ВПО у приймаючій громаді, фактори успішної адаптації ВПО. *Перспективи розвитку науки, освіти, технологій і суспільства в Україні та світі: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 7 березня 2024 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2024. Ч. 1. С. 46-48.
51. Спринська З.В. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №6. С. 50-56.
52. Степаненко Л. В. Життєстійкість як ресурс копінг-захисних механізмів емоційної саморегуляції особистості. *Габітус*. 2022. Вип. 34. С. 58-63.
53. Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність і безпека. Київ, 2009. 76 с.
54. Тітат І.О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. *Український соціум*. 2016. №4(59). С. 57-68.
55. Тіщенко А.Ю., Ушакова І.М., Селюкова Т.В. Особливості прийняття рішення та життєстійкості в організації у співробітників із різним типом когнітивного стилю особистості: полезалежність та полenezалежність. *Габітус*. Випуск 24. Т. 1. 2021. С. 131-135.
56. Трубавіна І.М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. пр. Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка Старобільськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2017. С. 320-342.

57. Фролова Н. Психологічні особливості прояву життєстійкості в підлітковому віці. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія*. 2018. № 64. С. 80–84.
58. Чиханцова О.А. Модель життєстійкості особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Том V. Випуск 17. С. 142-150.
59. Чиханцова, О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*. 2018. № (42). С. 211–231.
60. Юрчинська Г. К., Круцюк О. В. Взаємозв'язок життєстійкості особистості волонтера та його мотивації. *Український психологічний журнал*. 2018. № 2. С. 163-179.
61. Яворовська Л. М., Коноплянко Т. І. Особливості часової перспективи та самостворення особистості в юнацькому віці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія*. 2013. № 1065, Вип. 52. С. 61-64.
62. Adler A. *Understanding Human Nature (Psychology Revivals)*. London: Routledge, 2013. 304 p.
63. Démurger S., Li S. Migration, remittances and rural employment patterns: Evidence from China. *Research in Labor Economics*, 37:1, 2013. P. 31-63.
64. Engbersen, G., Snel E. Liquid migration. *Dynamic and fluid patterns of post-accession migration flows*. 2013. 346p.
65. Florian V., Mikulincer M., Taubman O. Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Apr. 68. № 4. P. 687-695.
66. Fraisse P. Perception and Estimation of Time. *Annual Review of Psychology*. 1984. 35:1. P. 1-37.
67. Frank L. K. Time perspectives. *Journal of Social Philosophy*. 1939. 4, 293-312.
68. Frankl V. *Man's search for meaning: an introduction to logotherapy*. Boston : Beacon Press, 1992. 196 p.

69. Gibson J., McKenzie D., Stillman S. Accounting for selectivity and duration-dependent heterogeneity when estimating the impact of emigration on incomes and poverty in sending areas. *Economic Development and Cultural Change*, 61:2, 2013. 247–280.
70. Gjesme T. On the concept of future time orientation: considerations of some functions' and measurements' implications. *International journal of psychology*. 1983. Volume18, Issue 1-4. P. 443-461.
71. Hoornaet J. Time perspective: theoretical and methodological considerations. *Psychol. Belgica*. 1973. Vol. 13, № 3. P. 265–294.
72. Ivanova, E. F. G.K. Sereda's Theory of Memory as a Development of the Ideas of the Zinchenko School. *Journal of East European Psychology*. 2011. 49(1). P. 68–96.
73. James W. The principles of psychology, Vol. 1. Henry Holt and Co, 1890. 1393 p.
74. Kobasa S. Stressful life events, personality and health. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979. № 37. P. 1–11.
75. Lennings C. Optimism, Satisfaction and Time Perspective in the Elderly. *International journal of aging & human development*. 2000. 51. P. 167-81.
76. Lewin K. Defining the "field at a given time". *Psychological Review*. 1943. 50 (3). P. 292-310.
77. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Apr. 44. P. 279–298.
78. Maddi S. Hardiness: The courage to grow from stresses. *The journal of Positive Psychology*. 2006. T. 1. P. 160-168.
79. Maddi S., Harvey R., Khoshaba D., Lu J., Persico M. The personality construct of hardiness. *Journal of Research in Personality*. 2002. №36. P. 72-85.
80. Morrison T. H., Adger W. N., Brown K., Lemos M. C., Huitema D., Hughes T. P. Mitigation and adaptation in polycentric systems: sources of power in the pursuit of collective goals. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 2017. 8(5):e479.

81. Nuttin J. Motivation, planning, and action. A relational theory of behavior dynamics. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, 1984. 412 p.
82. Nuttin J., Lens W. Future Time Perspective and Motivation : Theory and Research Method. Rev. ed. Leuven University Press ; Lawrence Erlbaum Associates, 1985. 367 p.
83. Plokhikh V. V. Limitation of psychological defense on the formation of students' time perspective. *Insight. The psychological dimensions of society*. 2022. 8. 3. 39-55.
84. Plokhikh V., Yanovskaya S., Bilous R. Psychological Defenses of Students in the Process of Experience of Time. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2023. 14(4). P. 138-156.
85. Priebe S., Jankovic Gavrilovic J., Bremner S., Ajdukovic D., Franciskovic T., Galeazzi G. M., Kucukalic A., Lecic-Tosevski D., Morina N., Popovski M., Schützwohl M., Bogic M. Psychological symptoms as long-term consequences of war experiences. *Psychopathology*. 2013. 46(1). P. 45-54.
86. Ravenstein E. The Laws of migration. *Journal of the Statistical Society*. 1885. № 46. 114-121.
87. Solcova I., Tomanek P. Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness. *Studia Psychologica*. 1994. Vol 36. № 5. P. 390-392.
88. Zaleski Z. Personal future in hope and anxiety perspective. *Psychology of Future Orientation*. Lublin, 1994. P. 174-194.
89. Zimbardo P. G., Boyd J. N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. 77. P. 1271-1288.
90. Zimbardo P. G., Boyd J. N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. 77. P. 1271-1288.

Особливості часової перспективи внутрішньо переміщених осіб молодого віку з різними типами організації життєстійкості

Анотація

У роботі розкрито психологічні особливості часової перспективи внутрішньо переміщених осіб молодого віку з різними типами організації життєстійкості. Теоретично узагальнено підходи до вивчення часової перспективи як інтегративної системи когнітивних, емоційних і мотиваційних складових, а також охарактеризовано життєстійкість як регулятор часової орієнтації особистості. Емпіричне дослідження проведено на вибірці з 64 осіб віком 20–25 років, внутрішньо переміщених із прифронтових регіонів України. Використано методики: шкалу часової перспективи Ф. Зімбардо, багатовимірну шкалу майбутнього Дж. Кластера, тест часових установок Ж. Нюттена та тест життєстійкості С. Мадді. На основі кластерного аналізу виокремлено типи організації життєстійкості, які суттєво відрізняються за структурою часової перспективи. Особи з високими показниками всіх компонентів життєстійкості характеризуються більш позитивним сприйняттям теперішнього, майбутньою орієнтацією та менш вираженим негативним ставленням до минулого. Отримані результати розширюють уявлення про психологічні ресурси адаптації внутрішньо переміщених осіб і можуть бути використані у програмах психологічної підтримки.

Ключові слова: часова перспектива, життєстійкість, внутрішньо переміщені особи, молодий вік, адаптація.

Peculiarities of the Time Perspective of Young Internally Displaced Persons with Different Types of Hardiness Organization

Abstract

The paper examines the psychological characteristics of the time perspective of young internally displaced persons (IDPs) with different types of hardiness organization. It provides a theoretical overview of time perspective as an integrative system combining cognitive, emotional, and motivational components, and describes hardiness as a regulator of temporal orientation. The empirical study involved 64 participants aged 20–25 who were displaced from frontline regions of Ukraine. The following instruments were used: Zimbardo Time Perspective Inventory, Cloninger's Multidimensional Future Scale, Nuttin's Time Attitude Test, and Maddi's Hardiness Test. Cluster analysis identified distinct types of hardiness organization that significantly differ in the structure of time perspective. Individuals with high levels of involvement, control, and risk acceptance demonstrate a more positive perception of the present, stronger future orientation, and less negative evaluation of the past. The results contribute to understanding psychological adaptation resources of IDPs and may inform psychological support and resilience-building programs.

Keywords: time perspective, hardiness, internally displaced persons, young adults, adaptation.